

МІСЦЕ СУДОВОГО ЗАХИСТУ У СИСТЕМІ ФОРМ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Салюк П.,

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9858-9356>

e-mail: saliuk_p@i.ua

Салюк П. Місце судового захисту у системі форм захисту сімейних прав та інтересів.

В науковій статті автор провів наукове дослідження місця судового захисту сімейних прав та інтересів у системі форм захисту відповідних прав та інтересів. Автор визначив у науковій статті, що захист сімейного права чи інтересу – це діяльність органу, уповноваженого здійснювати відновлення порушеного або визнання оспорюваного сімейного права та інтересу учасника сімейних відносин, яка проявляється у застосуванні заходів захисту до учасників сімейних відносин, за допомогою яких відповідне право чи інтерес поновлюється (визнається) – так званих способів захисту; форма захисту виділяється як діяльність відповідного юрисдикційного органу, спрямована на захист порушеного права, яка має власну специфіку, викликану наявністю окремої процедури захисту, особливий суб'єктний склад та особливі способи захисту, що можуть бути застосовані. В сімейно-правовій доктрині склалося декілька підходів щодо класифікації форм захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин, що виявляється у виділенні юрисдикційної та неюрисдикційної форм захисту, судової та адміністративної форм захисту, а також виділенні форм захисту залежно від органу, який здійснює відповідний захист поряд із самозахистом. Автор визначив, що в сімейно-правовій доктрині переважає виділення судового захисту як окремого виду юрисдикційної форми захисту сімейних прав та інтересів поряд із іншими видами, перелік яких уже може різнитися залежно від того, чи визнається можливість здійснення юрисдикційного захисту сімейних прав та інтересів лише державними органами, чи також органами місцевого самоврядування, а також суб'єктами, які уповноважені на здійснення юридично значимих дій від імені держави (адвокати, нотаріуси, медіатор тощо). На підставі проведеного дослідження, автор дійшов висновку, що судовий захист є універсальною формою захисту сімейних прав та інтересів, яка характеризується тим, що вона здійснюється спеціальним державним органом – судом; відбувається у передбаченій цивільним процесуальним законом формі шляхом ухвалення судового рішення, яке є остаточним і має загальнообов'язкову силу, може бути виконане із можливістю застосування державного примусу; може бути реалізована, якщо особа, яка володіє правом чи інтересом, що є об'єктом захисту, звернулося до суду із відповідною вимогою із застосуванням відповідної процесуальної форми в межах строку позовної давності; має виключну компетенцію з найбільш важливих питань сімейних відносин; поряд із національним рівнем судового захисту присутній й міжнародний.

Ключові слова: судовий захист сімейних прав; юрисдикційна форма захисту сімейних прав; способ захисту сімейних прав; сімейні права; сімейні інтереси.

Saliuk P. Place of judicial protection in the system of forms of protection of family rights and interests.

In the scientific article, the author conducted a scientific study of the place of judicial protection of family rights and interests in the system of forms of protection of relevant rights and interests. The author determined in the scientific article that the protection of family law or interest is the activity of the body, authorized to carry out the restoration of the violated or recognition of the disputed family right and interest of the participant of family relations, which is manifested in the application of protective measures to the participants of family relations, with the help of which the corresponding right or interest is renewed (recognized) – the

so-called methods of protection; the form of protection is distinguished as the activity of the corresponding jurisdictional body, aimed at protecting the violated right, which has its own specificity, caused by the presence of a separate protection procedure, a special subject composition and special methods of protection that can be applied. In the family legal doctrine has developed several approaches to the classification of forms of protection of family rights and the interests of participants in family relations, which is manifested in the allocation of jurisdictional and non-jurisdictional forms of protection, judicial and administrative forms of protection, as well as the allocation of forms of protection depending on the body, which provides appropriate protection along with self-defense. The author determined that in the family legal doctrine, the allocation of judicial protection as a separate type of jurisdictional form of protection of family rights and interests prevails along with other types, the list of which may vary depending on whether the possibility of exercising jurisdictional protection of family rights and interests is recognized only by state bodies, or by local self-government bodies, as well as by entities authorized to perform legally significant actions on behalf of the state (lawyers, notaries, mediator, etc.). Based on the conducted research, the author came to the conclusion that that judicial protection is a universal form of protection of family rights and interests, which is characterized by the fact that it is carried out by a special state body – the court; takes place in the form prescribed by the civil procedural law by passing a court decision, which is final and has universal binding force, can be performed with the possibility of state coercion; can be implemented if the person who owns the right or interest, which is the object of protection, applied to the court with the corresponding demand using the appropriate procedural form within the limitation period; has exclusive competence on the most important issues of family relations; along with the national level of judicial protection, there is also an international one.

Keywords: judicial protection of family rights; jurisdictional form of protection of family rights; method of protection of family rights; family rights; family interests.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [1]. Дана конституційна норма отримала своє втілення у ст. 18 Сімейного кодексу України, який визначає, що кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Суд застосовує способи захисту сімейних прав та інтересів, які визначені ч. 2 ст. 18 Сімейного кодексу України (хоча цей список є невичерпним і може містити й інші способи захисту сімейних прав та інтересів) [1]. В той же час, суд є не єдиним органом, уповноваженим здійснювати захист сімейних прав та інтересів, а судова форма захисту є лише однією із форм, які спрямовані на захист порушеного, невизнаного чи оспореного права учасника сімейних відносин.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика судового захисту сімейних прав досліджувалася рядом науковців, таких як В. А. Ваграс, Р. О. Гаврік, М. М. Дякович, В. Ю. Євко, І. О. Костяшкін, Л. В. Красицька, О. В. Некрасова, І. Л. Сердечна, А. О. Скіченко, В. І. Труба, С. М. Ходак, Г. В. Чурпіта, однак вони лише частково торкалися питання місця судового захисту сімейних прав та інтересів у системі форм захисту відповідних прав та інтересів.

Метою статті є дослідження місця судового захисту сімейних прав та інтересів у системі форм захисту відповідних прав та інтересів.

Вклад основного матеріалу. Власне наукове дослідження слід розпочати із визначення поняття захисту сімейних прав та інтересів, а також розмежування понять «спосіб захисту», «захід захисту» та «форма захисту».

В сімейно-правовій доктрині захист сімейних прав та інтересів передусім розуміється як: факультативна стадія механізму здійснення сімейних прав, застосування юрисдикційними органами (компетентними державними органами, органами місцевого самоврядування), посадовими особами (нотаріусом), учасниками сімейних відносин передбачених законом або договором заходів, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення (визнання) порушеного (оспорюваного, невизнаного) сімейного права чи інтересу, усунення реальної загрози такого порушення та вплив на правопорушника з метою недопущення такого порушення у майбутньому [1, с. 432-433]; регламентована цивільним процесуальним законом діяльність суду щодо розгляду сімейних справ з метою забезпечення здійснення та (або) відновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних охоронюваних законом (закон-

них) сімейних інтересів та (або) безспірних суб'єктивних сімейних прав, що впливають зі змісту чітко визначених процесуальним та (або) матеріальним законом правовідносин [2, с. 129]; система заходів сімейно-правового впливу (способів захисту та заходів охорони), які застосовуються у разі порушення сімейного права та спрямовані на його відновлення [3, с. 49]; застосування компетентними органами держави, органами місцевого самоврядування, особою, права якої порушені (оспорені) заходів для відновлення (визнання) порушених або оспорюваних прав та законних інтересів, а також для усунення загрози порушення [4, с. 12]. Тобто захист – це діяльність органу, уповноваженого здійснювати відновлення порушеного або визнання оспорюваного сімейного права та інтересу учасника сімейних відносин, яка проявляється у застосуванні заходів захисту до учасників сімейних відносин, за допомогою яких відповідне право чи інтерес поновлюється (визнається). Такі заходи визначаються як способи захисту сімейних прав та інтересів [1, с. 554; 2, с. 129; 3, с. 92].

Як вірно зазначає Л. В. Красицька, форма захисту сімейних прав та інтересів розглядається як комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів; як певний процесуальний або процедурний порядок; як діяльність компетентних органів щодо захисту прав, тобто із встановлення фактичних обставин, застосування до них норм права, ухвалення рішення і здійснення контролю за його виконанням [1, с. 379]. Аналогічно визначає форми захисту сімейних прав Ю. Ф. Беспалов: як сукупність організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, як певний порядок захисту права тим чи іншим юрисдикційним органом або самою особою [5, с. 89]. Тобто форма захисту – це діяльність відповідного юрисдикційного органу, спрямована на захист порушеного права, яка має власну специфіку, викликану наявністю окремої процедури захисту, особливий суб'єктний склад та особливі способи захисту, що можуть бути застосовані.

В сімейно-правовій доктрині склалося декілька підходів щодо класифікації форм захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин.

1) виділяється дві форми захисту сімейних прав та інтересів: юрисдикційну, яка здійснюється спеціально уповноваженими державою органами, передусім судом, поліцією, органами державної реєстрації актів цивільного стану, органами опіки та піклування, органами нотаріату, адвокатури та прокуратури, а також неюрисдикційну, тобто самозахист сімейних прав та інтересів, захист прав власними діями уповноваженою особою, без звернення до державних та інших органів [5, с. 90; 6, с. 40; 7, с. 80-81; 8, с. 60; 9, с. 64; 10, с. 150];

2) виділяються судова та адміністративні форми захисту сімейних прав та інтересів, остання здійснюється несудовими державними органами, передусім органами опіки та піклування, органами реєстрації актів цивільного стану, прокурором, допоміжними органами при органах державної влади та місцевого самоврядування [11, с. 36-42]. В даному випадку захист сімейних прав та інтересів розглядається передусім як державно-владна діяльність, а тому представники даного підходу не виділяють такої форми захисту сімейних прав та інтересів як самозахист;

3) перелік форм захисту виділяється залежно від органу, який здійснює відповідний захист поряд із самозахистом, наприклад: захист прав та інтересів, який здійснюється судами, державними органами і органами опіки та піклування [12, с. 13]; самозахист, судовий захист, захист органами опіки та піклування, захист, що здійснюється прокурором, захист, що здійснений нотаріусом [13, с. 32-34]; захист прав та інтересів, який здійснюється судом, органами опіки та піклування, органами нотаріату, у формі самозахисту [14, с. 172]; судова, адміністративна форми захисту та самозахист сімейних прав [15, с. 64; 16]; судовий, адміністративний захист, захист нотаріусом, захист Європейським судом з прав людини, захист в альтернативному порядку (в тому числі за участю медіатора) [17, с. 17].

В той же час, переважним є перший підхід, відповідно до якого виділяється юрисдикційна та неюрисдикційна форми захисту. У науці існують різні підходи до розуміння змісту юрисдикційної форми захисту сімейних прав та інтересів. Зокрема, до юрисдикційної форми захисту сімейних прав та інтересів відносять судову, адміністративну, арбітражну, нотаріальну і суспільну [18, с. 53]; судову, адміністративну та нотаріальну форми [1, с. 380–381]; судову та адміністративну форми захисту [7, с. 82; 19, с. 62-63]; судовий та позасудовий захист сімейних прав (до останнього віднесений захист, який здійснюється органами опіки та піклування, органами прокуратури, нотаріату, адвокатури, а також захист, який здійснюється медіатором в частині здійснення сімейної медіації [14, с. 173-178; 20, с. 9]; позовну та непозовну форми захисту сімейних прав та інтересів [7, с. 80-81]. Як бачимо, переважає виділення судового захисту як окремого виду юрисдикційної форми захисту сімейних прав та інтересів.

сів поряд із іншими видами, перелік яких уже може різнитися залежно від того, чи визнається можливість здійснення юрисдикційного захисту сімейних прав та інтересів лише державними органами, чи також органами місцевого самоврядування, а також суб'єктами, які уповноважені на здійснення юридично значимих дій від імені держави (адвокати, нотаріуси, медіатор тощо).

Говорячи про судовий захист сімейних прав та інтересів, слід погодитися із Г. В. Чурпітою, що законодавець надав суду більш широкі повноваження у сфері захисту сімейних прав та інтересів порівняно з повноваженнями інших юрисдикційних органів, зокрема: кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права або інтересу (учасники сімейних відносин не обмежуються у здійсненні цього права, крім як з підстав, передбачених цивільним процесуальним законодавством; юрисдикція суду виходячи із принципу, що вона поширюється на будь-які правовідносини, що виникають в державі, поширюється на усі випадки порушення сімейних прав та інтересів; звернення особи за захистом до органу державної влади або іншого компетентного органу не позбавляє її права на звернення до суду і навпаки – відсутність такого звернення так само допускає можливість саме судового захисту прав особи; серед способів захисту сімейних прав судами закон регламентує такі способи, застосування яких не входить до повноважень інших органів державної влади, наприклад, відшкодування матеріальної й моральної шкоди; під час здійснення судового захисту сімейних прав у разі ухвалення судом рішення з порушенням норм матеріального та/або процесуального права цивільним процесуальним законодавством передбачена можливість перегляду судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій, а також перегляду в зв'язку з нововиявленими або виключними обставинами [21, с. 46].

Говорячи про місце судового захисту у системі форм захисту сімейних прав та інтересів слід зазначити, що:

1) така форма захисту здійснюється спеціальним державним органом – судом, відбувається у передбаченій цивільним процесуальним законом формі шляхом ухвалення судового рішення, яке є остаточним і має загальнообов'язкову силу, може бути виконане із можливістю застосування державного примусу [10, с. 150]; інші форми захисту також можуть бути певною мірою формалізовані, однак не тією мірою, як судова; будь-яке рішення, прийняте іншими органами щодо порушеного сімейного права особи не є остаточним, оскільки може бути оскаржене до суду в порядку адміністративного судочинства або шляхом звернення до суду до набрання чинності відповідним рішенням (наприклад, відповідно до ст. 19 Сімейного кодексу України у випадках, передбачених цим Кодексом, особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування; рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом десяти днів від часу його винесення заінтересована особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду [22];

2) може бути реалізована, якщо особа, яка володіє правом чи інтересом, що є об'єктом захисту, звернулося до суду із відповідною вимогою із застосуванням відповідної процесуальної форми в межах строку позовної давності [5, с. 93]; інші види юрисдикційної форми захисту можуть бути реалізовані також по факту звернення особи, однак можуть застосовуватися й без цього (наприклад, у випадках передбачених ст. ст. 186, 235, 246 Сімейного кодексу України);

3) має виключну компетенцію з найбільш важливих питань сімейних відносин [8, с. 72], в тому числі питань встановлення факту батьківства, материнства, визнання материнства (ст. ст. 130 – 132), вирішення спорів між батьками щодо забезпечення особистих немайнових прав дитини (ст. ст. 145 – 149, 159, 161, 167 – 169), питань позбавлення батьківських прав (ст. 164), їх поновлення (ст. 169), відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав (ст. 170), стягнення аліментів (ст. 181) та додаткових витрат на дитину (ст. 185), усиновлення дитини (ст. 224), скасування усиновлення (ст. 238) тощо [22];

4) поряд із національним рівнем судового захисту присутній й міжнародний [1, с. 382-384], який представлений можливістю Європейського Суду з прав людини приймати рішення щодо захисту права на приватне і сімейне життя в частині розуміння приватного та сімейного життя та; щодо встановлення обов'язку для держав вжити заходів щодо дозволу розривати шлюби і дозволяти вступ у новий шлюб; щодо захисту прав дітей, в тому числі позашлюбних дітей, захисту прав батька позашлюбних дітей; реалізації права батька і матері на виховання дітей, здійснення права на усиновлення; щодо забезпечення права на спілкування, в тому числі біологічних батьків із усиновленою дитиною; щодо визначення місця проживання дитини; щодо визначення походження дитини та захисту прав потен-

ційних батьків; щодо захисту права дитини на проживання у сім'ї; щодо забезпечення захисту прав батьків та дітей при оспорюванні батьківства; щодо захисту прав матері щодо виховання дітей незалежно від її релігійних переконань; щодо захисту прав людини при укладенні шлюбу; щодо захисту права подружжя на використання репродуктивних технологій для забезпечення права на материнство, батьківство; щодо захисту права на розірвання шлюбу; щодо захисту права особи на вибір імені, прізвища або по батькові [1, с. 389; 23, с. 695-709; 24].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що судовий захист є універсальною формою захисту сімейних прав та інтересів, яка характеризується тим, що вона здійснюється спеціальним державним органом – судом; відбувається у передбаченій цивільним процесуальним законом формі шляхом ухвалення судового рішення, яке є остаточним і має загальнообов'язкову силу, може бути виконане із можливістю застосування державного примусу; може бути реалізована, якщо особа, яка володіє правом чи інтересом, що є об'єктом захисту, звернулося до суду із відповідною вимогою із застосуванням відповідної процесуальної форми в межах строку позовної давності; має виключну компетенцію з найбільш важливих питань сімейних відносин; поряд із національним рівнем судового захисту присутній й міжнародний.

Список використаних джерел:

1. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. К. : Ліра-К, 2014. 628 с.
2. Чурпіта Г. В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. У., 2016. 479 с.
3. Яфизова Э. Н. Частноправовая защита семейных прав по законодательству Российской Федерации. Дисс. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. Ульяновск, 2020. 214 с.
4. Беспалов Ю. Ф. Судебная защита прав ребенка. Дисс. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. М., 1997. 176 с.
5. Семейное право: учебник. Под ред. Ю. Ф. Беспалова, О. А. Егоровой, О. Ю. Ильиной. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2009. 367 с.
6. Лепех С. М. Сімейне право України. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.
7. Ситкова О. Ю. Механизм защиты субъективных прав: гражданско-правовые и семейно-правовые аспекты. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2015. № 3 (104). С. 78-83.
8. Пчелинцева Л. М. Семейное право России. М. : Норма, 2004. 688 с.
9. Сімейне право України. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. 3-є вид. К. : Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
10. Ходак С. М. Форми захисту інтересів у сімейному праві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2021. №11(23). С. 146-158.
11. Рузакова О. А. Семейное право. М.: Экзамен, Право и закон, 2003. 256 с.
12. Душкина Е. А. Проблемы защиты семейных прав по семейному законодательству Российской Федерации. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : Спец. 12.00.03 Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право. Волгоград, 2006. 27 с.
13. Апопій І. В. Сімейне право: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
14. Сердечна І. Л. Юрисдикційна форма захисту сімейних прав та інтересів. *Університетські наукові записки*. 2019. № 3 (71). С. 170-183.
15. Феоктистов А. В. Основные вопросы судебной защиты семейных прав. *Вестник Пензенского государственного университета*. 2013. № 4. С. 63-66.
16. Сарина К. С. Юрисдикционная форма защиты прав и интересов членов семьи. *Baikal Research Journal электронный научный журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2015. Т. 6, № 6. URL: <http://brj-bguer.ru/reader/article.aspx?id=20491>.
17. Курс цивільного процесу: підручник. В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
18. Чечот Д. М. Суб'єктивне право і форми его защиты. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. 72 с.
19. Муратова С. А. Семейное право: учебник. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2009. 367 с.

20. Чорна Ж. Л. Цивільно-правовий захист майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : Спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Львів, 2005. 20 с.

21. Чурліта Г. В. До поняття захисту сімейних прав та інтересів в порядку цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 44-47.

22. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14>.

23. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький: Поліграфіст 3, 2020. 824 с.

24. Гаврік Р. До питання про особливості захисту сімейних прав осіб, які перебувають у шлюбі чи інших сімейних союзах в практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. № 63. С. 119-123.